

FORDÍTÁSI STRATÉGIÁK A KULTÚRÁK KÖZÖTTI KÖZVETÍTÉS SZOLGÁLATÁBAN

SPICZÉNÉ BUKOVSZKI EDIT

Miskolci Egyetem, Idegennyelvi Oktatási Központ

3515 Miskolc, Egyetemváros

spicze4@freemail.hu

Kivonat: Az alábbi tanulmány célja annak vizsgálata, hogy egy konkrét irodalmi mű és annak fordítása hogyan tud ismereteket közvetíteni eltérő kultúrák között, és hogyan tudja a szerző üzenetét közelebb hozni, érthetővé tenni egy másik kulturális közegekből származó olvasó számára. A fordító által alkalmazott helyes stratégiák és megfelelően végrehajtott fordítási műveletek - feltevéseink szerint - egyfajta többletet adnak az eredeti műhöz. A kiválasztott irodalmi mű Artur Phillips kortárs amerikai regényíró *Prága* című műve, amely Budapesten játszódik a rendszerváltás éveiben. Nemcsak arról tudhatunk meg sokat, hogy miként látnak minket a hazánkban élő amerikaiak, hanem arról is, hogy hogyan verbalizálja az író a magyar valóságot, és hogyan sikerül ezt a fordítónak visszaadnia, szükség esetén áthidalva a kultúrák közötti különbségeket.

Kulcsszavak: műfordítás, kultúrák közötti különbségek, fordítási stratégiák

Bevezetés - Az elemzés célja és tárgya, a vizsgálat módszere

A fordítás „a leghetetlenebb lehetőség”, írja Szegedy-Maszák Mihály egyik tanulmányában (Szegedy-Maszák 2003: 12). Ugyanakkor a fordítás létszükséglet is, hiszen a világról alkotott tudásunk, a felhalmozott kulturális értékek nagy része eredetileg nem a mi nyelvünkön fogalmazódott meg, fordítás nélkül nem is jutna el hozzánk. Nehéz kritériumokat találni a jó fordítás leírásához. A szaknyelvi szövegeknél talán a használati érték lehet olyan fogódzó, amely mentén állásfoglalás tehető. De mi legyen ez az általánosan elfogadott és alkalmazható kritérium a műfordítások esetében, ahol a szubjektív tényezők nagyban befolyásolják a recepciót? A kérdés megválaszolása helyett egy újabb szempontot ajánlunk megfontolásra, nevezetesen azt, hogy a mű és fordítása gyakran eltérő kulturális közeget reprezentál, és ezek a kulturális különbségek is hatással lehetnek az interpretációra. Fogadjuk el kiindulópontnak azt a feltevést, hogy a legfőbb mérce az olvasó, és próbáljuk meg a fordítást az ő szemszögéből elemezni.

Rendkívül fontos egy nemzet identitása szempontjából, hogy mit gondolnak róla mások, milyen kép él róla a köztudatban. Azt sem kell különösebben bizonygatni, mennyire fontos, hogy az értékes kortárs külföldi irodalom rövid időn belül eljusson a magyar olvasókhoz. Ezt a kettős feladatot valósítja meg maradéktalanul M. Nagy Miklós, amikor pontos és művészi fordítása révén hozzáférhetővé válik a magyar olvasóközönség számára a fiatal amerikai író, Arthur Phillips első nagy sikerű regénye, a *Prága* című regény.

A fordítás és az eredeti szöveg egybevetése során az a cél vezérelt, hogy megvizsgáljam azokat a fordítói stratégiákat, amelyek révén az amerikai és a magyar kulturális különbségek mindkét nyelv olvasói számára érthetően jelennek meg a regényben. A vizsgálat tárgyául elsősorban a nem-nyelvspecifikus fordítási műveleteket választottam, amelyek alkalmazása a kultúrák különbözősége, az olvasók eltérő háttérismeretei miatt szükséges (Klaudy 2006). Különös csavart ad a regény fordításstilisztikai vizsgálatának a történet azon jellegzetessége, hogy szerzője maga is két évet élt Magyarországon, tehát első kézből származó információval rendelkezik a magyar valóságról. Ugyanakkor mindezt úgy

kellett megfogalmaznia, hogy az átlag amerikai olvasó számára is átélhető, élvezhető legyen. A fordítónak pedig az amerikai szerző szemüvegén át kell néznie az egyébként személyesen ismert dolgokat, és érzékeltetnie kell azt a finom iróniát, amely átszövi a regényt. Külön feladatot jelent a tört magyarság és a tört angolság visszaadása a fordításban, az akcentusok megjelenítése, a kódváltásokkal tarkított párbeszédnek élvezetes stílusú közvetítése.

1. A fordítás új dimenziói

Az alkalmazott nyelvészet mellett a kultúrakutatás is felfedezte a maga számára a fordítást, mint olyan terepet, ahol a kultúrák közötti különbségek kézzelfoghatóan manifesztálódhatnak. Tudatában kell lennünk annak a ténynek is, hogy nemcsak eltérő nyelvek között van szükség a fordítás közvetítő szerepére, hanem egy adott társadalmon, közösségen belül is szükség lehet közvetítésre, gondoljunk például a különböző társadalmi rétegek eltérő szóhasználatára, a nemi szerepek nyelvi megjelenésének, a kisebbségek jellemző nyelvének dekódolására. Ennek megfelelően a fordítás feladata is átértékelődésen megy keresztül. „Napjaink gondolkodásának alapvető részét képezi az az értelmezés, amely szerint a fordítás elbizonytalanítja a kulturális identitásokat és egyúttal a kulturális alkotás új formáit alapozza meg. A fordításnak éppen a véglegessége, ígért lezártágának szilárdsága kérdőjeleződik meg” (Simon 2004: 176).

Ha összehasonlítjuk az egy-két évtizeddel ezelőtt megjelent fordításról szóló szakirodalmat (Bart–Rákos 1981, Klaudy 1997) a legfrissebb kutatásokkal (Józan–Szegedy-Maszák 2005, Simigné 2006), megállapíthatjuk, hogy a fordítástudomány és a fordításkritika új dimenziókkal bővült. A szövegközpontúságtól elmozdulás figyelhető meg egyrészt a szöveg mint diskurzus, másrészt pedig a szöveg mint kulturális jelentéshordozó értelmezésének irányába. A fordítás bekerült a kultúrakutatás, a társadalmi-kontextus vizsgálat, az antropológia, a szociológia és a különböző irodalomelméletek érdeklődési körébe. A fordítások elemzése során megfigyelték, hogy a nyelvek lexikai és grammatikai rendszere alkalmas arra, hogy a két nyelv és a két kultúra közötti közvetítésben kifejezze a domináns kultúra által képviselt hatalmi viszonyokat. Ezért lehetséges, hogy a fordítások ideológiákat és politikai nézőpontokat közvetítsenek. Gondoljunk például a társadalmi nemi szerepek (gender), a feminista, ill. a posztkolonialis perspektíva egyre növekvő térhódítására. A fordítás feladata, hogy a közvetítés során politikai meggyőződéseket is kifejezzon, ennek következtében többet nyújtson, mint egy konkrét szövegnek a két nyelv szókészlete és grammatikája alapján történő megfeleltetése (Simigné 2006). A fordítás megkeresi azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a kultúrák között léteznek, és ezekre alapozva megkísérli érthetővé és befogadhatóvá tenni azt is, ami ezen speciális magyarázat nélkül nem lenne érthető. Nem arról van szó, hogy a kulturális különbségeket el kellene tüntetnie a fordítónak. Ellenkezőleg, az egység, a különösség megőrzendő értéknek számít az uniformizáló globalizáció világában. Ezért is nagyon fontos, hogy megőrizzük a fordításban a kultúraspecifikus elemeket és a kisebbségben levő kultúra jellegzetességeit.

2. A fordítói stratégiákat meghatározó szempontok

A fordító stratégiáját meghatározza az az alapfelfogás, amelyet a kultúráról magáénak vall. Más fordítási elvet követ az a fordító, aki a kultúrák különbözőségét tekinti meghatározónak a kultúrák egymáshoz való viszonyában, és máshogy fordít az, aki a közös vonásokat, a kultúrák egyetemlegességét tartja szem előtt. Szintén döntő fontosságú

szempont a fordítás megítélésében, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg, illetve a célnyelvi szöveg elsődlegességét hangsúlyozza-e¹. Mivel az alkotó, a fordító és a befogadó háttérismeretei, szándékai és preszuppozíciói eleve különböznek, mindegyikük koronként, kultúránként tovább változik, ezért nem szabad ugyanazt az elvárást támasztani a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveggel szemben. Nem mondhatjuk, hogy a jó fordítás egyedüli kritériuma az eredetivel azonos hatás kiváltása (Nida 1969), hiszen a recepciót befolyásoló tényezők – életkor, iskolázottság, földrajzi elhelyezkedés, pillanatnyi diszpozíció stb.– közül a fordítás csak egy faktor. Nem az eredeti és a fordítás közötti szükségszerűen fenntartandó kapcsolatot kérdőjelezzük meg, hanem annak fontosságát hangsúlyozzuk, hogy ez a kapcsolat változó, és ez az állandóan változó szociokulturális kontextus speciális kihívásokkal szembesíti a fordítót.

A fordításkritikai tárgyú írások általában egyetértenek abban, hogy azok a szövegek jelentenek különösen bonyolult kihívást a fordítók számára, amelyek esztétikai értéke a szavak, mondatok szintjén jelentkezik. Az általunk választott regény esetében az esztétikum inkább a történet és a szereplők által invokált gondolatmenet szintjén jelentkezik, az események és a szereplők gondolatai hordozzák a végső üzenetet. Ebből a szempontból tehát nem tűnik nehéznek ennek a kortárs regénynek a fordítása. Mivel azonban bővelkedik történelmi utalásokban, etnokulturémákban (Tellinger 2005), a fordítónak fokozottan ügyelnie kell az általános fordítási normák betartása mellett a célnyelvi norma betartására is. Gondos mérlegelést igényel továbbá az explicitáció mértéke, a szavak szemantikai odaillősege. A továbbiakban példákkal szemléltetjük, hogy milyen szerepet játszik a fordítás az identitásképzés, az alkotási folyamat, a recepció, a dekódolás és a kultúrák közötti közvetítés folyamatában.

3. Példák a fordítás kulturális közvetítői szerepére

3.1. A reáliák fordítása

A kultúrák közötti eltérések leglátványosabb területe az ún. reáliák világa. Forgács Erzsébet definíciója szerint:

*Reáliának tekinthetünk minden olyan nyelvi jelet vagy jelkapcsolatot, amely egy adott korban a jelhasználók egy (kisebb vagy nagyobb) csoportjának életével, azaz mindennapi, magán- és/vagy közéletével, társadalmi politikai berendezkedésével, művészetével, kultúrájával, gondolkodásával, szokásaival, erkölcsi értékrendszerével, röviden: életével, nyelvének rendszerével oly mértékben összefügg, hogy az adott csoport számára **többlettartalma**, azaz konnotatív jelentése, emocionális töltete folytán releváns, s az adott csoport tagjaiban messzemenően azonos, vagy legalábbis hasonló asszociációk sorát elindítani képes.*

(Forgács 2004: 40)

Az amerikai sportok némelyikének hiányzik a magyar nyelvi megfelelője. A fordító ilyenkor vagy megmagyarázza, vagy hasonló konnotációval bíró szóval helyettesíti az adott kifejezést.

A szerző nem nevezi meg a sportot, amelyet a szereplők üznek, mert az angol anyanyelvű olvasó számára érthető a *tackle* és a *touch* főnevek alapján, hogy rögbiről van szó. A magyar olvasó ezt a labda formájára történő utalásból fogja megérteni:

3. 1. 1. *John and Mark were tossing a **very foreign looking** ball back and forth.*
(Phillips 35)

*John és Mark dobáltak egy **hencegően tengerentúli** formájú labdát.*
(M. Nagy 64)

A következő példa azt szemlélteti, hogy a fordítónak nagyon gondosan értelmeznie kell a forrásnyelvi szöveget, hogy ugyanazt a funkciót töltsse be a fordítás, mint az eredeti. A *tackle* és a *touch* a rögbi két változatára utal, az előbbiben földre kell vinni az ellenfelet, az utóbbiban csak érintéssel jelzik az ellenfélen, hogy labdaszerzés történt. Egy durvább és egy finomabb játékmódról van tehát szó, és amennyiben a *védő* és a *csatár* magyar szavaink implikálják ezeket a jelentésárnyalatokat, akkor a fordító közvetítette a szerző üzenetét, nevezetesen, hogy a szereplő a durvább változatot szeretné játszani:

3. 1. 2. *Happily joined the opposing team, wishing only that it were **tackle**, not **touch**.*
(Phillips 36)

*Boldogan csatlakozott az ellenfélhez, remélve, hogy nem **csatár** lesz, hanem **védő**.*
(M. Nagy 66)

A következőkben olyan jelenségről esik szó, amelynek nincs igazán magyar ekvivalense:

3. 1. 3. *A friend grimly warned Emily about the „**freshman fifteen**”, the inevitable weight all young women gain in their first year of college.* (Phillips 40)

*Egy barátja komoran figyelmeztette Emilyt a „**gólyatizesre**”, vagyis arra, hogy az első egyetemi évében minden lány elkerülhetetlenül felszed tíz kilót.* (M. Nagy 73)

Szerencsére itt maga az angol szöveg megmagyarázza a kifejezés értelmét, a fordítónak csak egy hasonlóan jól hangzó magyar szót kellett alkotnia, azt mérlegelve, hogy feláldozható-e a pontosság az esztétikum oltárán. Összehasonlítva a *gólyatizes* és a *gólyatizenötös* fordítási megfelelőket, azt kell mondanunk, hogy a fordító jó döntést hozott. Az egyetemi élettel kapcsolatosan más etnikurémák is előfordulnak a szövegben. Ezekben a példákban néhol az explicitáció szükségessége mellett, máskor ellene döntött a fordító:

3. 1. 4. *Black and white **Ivy league** diplomats in round metalglasse...*
(Phillips 6)

Amerikai elit egyetemeken végzett kerek fémszemüveges fekete-fehér diplomaták...
(M. Nagy 18)

*A sun-faded epoch of **Oxbridge** traitors and Bulgarian assassin...*
(Phillips 6)

***oxbridge-i** árulók és bolgár bérgyilkosok napszitta kora ...* (M. Nagy 19)

Az első esetben az szólhatott az explicitáció mellett, hogy a magyar olvasók számára valószínűleg kevésbé ismerős az *Ivy league* kifejezés, ezért ezt meg kellett magyarázni, még a második esetben feltehető, hogy az olvasók ismerik a két híres angol egyetem, Oxford és Cambridge nevéből képzett szóösszetételt. Itt tehát a fordító változatlanul meghagyta a forrásnyelvben szereplő földrajzi nevet a magyar változatban.

A következőkben az átváltási műveletek közül a lexikai konkretizálásra vonatkozó példákat mutatunk be, amelynek során a fordító a *westerner* lexikai egységet *nyugati fiatalként* interpretálja, illetve a *go-go boots* kifejezést *diszkócsizmának* fordítja. Az első esetben helyénvalónak érezzük a konkretizálást, a második példa azonban kérdéseket vet fel:

3. 1. 5. *All five of the westerners were baffled that people a few months into post-Communism wouldn't pull down their mandatory go-go boots.*

(Phillips 11)

Mind az öt nyugati fiatal meg volt döbbenve, hogy a posztkommunizmusba néhány hónapja belegázolt emberek miért nem vetik le kötelező diszkócsizmájukat.

(M. Nagy 25)

Később részletes utalás történik a csizmákra, s megtudjuk, hogy milyenek is voltak ezek valójában:

Referring to the knee-high open-toe lace-up white-vinyl go-go boots that graced the feet of all Gerbeaud waitresses...

(Phillips 12)

A térdig érő, orrban nyitott, végigfűzős fehér műanyag diszkócsizmáról beszélt, ami valamennyi Gerbeaud-pincérnő lábát ékesítette.

(M. Nagy 26)

Miután pontos leírást kaptunk a lábbeliről, és szemünk előtt megjelenik az a magas szárú, betétes gyógycipő, amelyet évtizedekkel ezelőtt nálunk a kismamák, a takarítónők és esetenként a pincérnők is viseltek, azt hiszem, a *diszkócsizma* mint fordítási megfelelő kissé ironikusan hangzik.

3. 2. Frazeologizmusok fordítása

A frazeologizmusok fordításakor a fordító akkor jár el helyesen, ha megvizsgálja a forrásnyelvi frazeológiai szókapcsolatnak a szövegben betöltött funkcióját, és ennek alapján dönti el, hogyan kezelje azt². Ideális esetben talál egy, a célnyelvben is létező és az eredetivel ekvivalens frazeológiai egységet. Amennyiben ez nem kivitelezhető, valamilyen más módon kell ezért a veszteségért kárpótolnia az olvasót (kompenzálás).

Ez történik a következő példákban, amikor a fordító a forrásnyelvi kifejezések tartalmát egy hasonló jelentésű, de az eredetinelé idiomatikusabb célnyelvi kifejezéssel adja vissza:

3. 2. 1. *The money-famished Maggies find it extremely compelling.* (Phillips 265)

A pénzsűkében senyedő magyar vezetők roppant ellenállhatatlannak találják.

(M. Nagy 440)

3. 2. 2. ...when these **mousy governmental details** are put to one side. (Phillips 283)

...mikor **túlesünk állam bácsi piszmogásán.** (M. Nagy 466)

3. 3. Szemantikai és konnotatív szempontok érvényesülése

A fordítás folyamatában kétségtelenül benne van egy tudatosan vagy ösztönösen végzett komparatiztika, amely a két nyelv adott pillanatban meglévő állapotát veti össze. Göncz Árpád szerint az ilyesfajta összevetésből a magyar nyelv kerülne ki győztesen az angol rovására:

A fordító olyan eszköz birtokában dolgozik a szöveg magyarításán, amely nem távolodott még úgy el a nyelv forrásától, nem kopott olyan fogalmivá, színesebb, természetközelibb, láttatóbb mint teszem azt az angol. ...Minden nyelv a szókincs gyarapodása, fogalmibbá válása, a nyelvi formák szegényedése, a színek fakulása, a sajátos színek eltűnése irányába halad. Az angol – ebben – jóval előbbre jár mint a magyar.

(Göncz 1991)

M. Nagy Miklós fordításán érezhető az a törekvés, hogy egy szó szemantikai tartalmára vonatkozóan a színesebb, élvezetesebb, hangulatkeltebb változatot ültesse át a célnyelvre. Az alábbi példák azt illusztrálják amikor ez maradéktalanul sikerült.

3. 3. 1. **To go back ...** (Phillips 302)

Curukkoljunk visszább! (M. Nagy 497)

3. 3. 2. *A jazz fan and a trivia buff and someting of an incorrigible **know-it-all**...* (Phillips 307)

*Egy jazzrajongó, mindenfélét gyűjtő és javíthatatlan **okostóni**...* (M. Nagy 505)

3. 3. 3. *Russian saviors begin to **steal** or rape anything worth stealing or raping...* (Phillips 154)

*A diadalmos orosz felszabadítók mindent **elzabrálnak**, amit lehet, és minden nőt megerőszkolna, akit érnek.* (M. Nagy 259)

3. 3. 4. *The only perk of **working in this backwater**.* (Phillips 229)

*Ez az egyetlen öröm abban, hogy itt **gályázok Mucsajröcsögén.*** (M. Nagy 380)

A fordításban alkalmazott szavak, pl. *elzabrálnak*, *Mucsajröcsöge*, olyan konnotációkat tartalmaznak, amelyek kultúrafüggő asszociációkat indítanak el az olvasóban, és ezáltal növelik a mű multivalenciáját.

3. 4. Szójátékok alkalmazása a fordításban

A fordítás során a fordítónak magának is egy kicsit ihletett alkotóvá kell válnia, hiszen csak saját leleményessége és anyanyelvismerete révén érzékeltetheti az eredetiben rejlő játékos többértelműséget.

3. 4. 1. *Eventually the **Very Pathetic**, the Presiding Vice would tire of being essentially illiterate.* (Phillips 51)

Végül majd a főnök, önyalelnöksége belefárad abba, hogy gyakorlatilag írástudatlan. (M. Nagy 91)

3. 4. 2. *A sunfaded epoch of **boxy-suited apparatchiks** ...* (Phillips 6)

*Öltönyt viselő **apparát-csikok** ...* (M. Nagy 18)

3. 5. Nyelvállapotok, regiszterek, stíluszintek összevetése

A regény korunkbeli angol nyelven íródott, és ugyanezt a nyelvállapotot tükrözik a századokkal korábbi eseményekről szóló részek is. Ahol ilyen történelmi visszatekintést olvashatunk, a magyar fordítás a korabeli magyar nyelvezetet próbálja visszaadni. Kétségtől elterés történik az eredeti mű nyelvezetétől, de egyértelmű, hogy a célnyelvi változat többletet nyújt az olvasónak.

Az alábbi példákban a fordítás régies helyesírása és szóhasználata utal az események időbeli eltérésére. A neutrális stílusú forrásnyelvi szavak régies stílust vesznek fel a fordítás során:

3. 5. 1. *A volume → **könyvetske**
Loyal subjects → **hív alattvaló**
Who prosper → **akik felvirágoznak*** (Phillips 136) (M. Nagy 230)

Nem ilyen egyértelmű a megítélése az alábbi fordítói döntéseknek, amelyek nem jelentenek feltétlen nyereséget a befogadó szempontjából. Az első példában a fordítás Toldi reminiscencia érzetét kelti az olvasóban, míg a második példa a *Csillagok háborúja* című film szóhasználatát idézi. Talán az első esetben még meg lehet indokolni a magyarosítást, de a második esetben öncélúnak tűnik a szójáték. Az ilyenfajta áthallások szerepeltetése csak akkor nyújt többletet a célnyelvi olvasónak, ha ő maga is mindkét kultúrában járatos.

3. 5. 2. *...after **tolerating** yet another display ...* (Phillips 148)

*...miután **tűrtek**, **ameddig tűrheték** egy újabb bemutatását...* (M. Nagy 249)

Strength came to me. (Phillips 212)

És az erő velem volt. (M. Nagy 352)

3. 6. Elhagyás, kibővítés

A fordítónak időnként az explicitáció, más esetekben a kihagyás stratégiáját kellett követnie a célnyelvi és a forrásnyelvi olvasó ismereteinek eltérő volta miatt. Többször is előfordul a regényben, hogy a fordító szándékosan kihagyja a *case-study* angol kifejezés fordítását, bizonyára abból a megfontolásból, hogy ez a magyar felsőoktatási rendszerben nem annyira általános, mint az angolszász egyetemeken.

3. 6. 1. *Master in Business administration, final exam, case-study essay question ...* (Phillips 151)

Egyetemi vállalatvezetési szak, záróvizsga, esszékérdés... (M. Nagy 255)

A kultúrák közötti közvetítés kategóriájába azonban az ismeretbővítés is belefér, tehát nem csak azt kell lefordítani, ami a magyar olvasónak ismerős, hanem be kell mutatni azt is, ami esetleg nem. Természetesen a másik véglet, a túlmagyarítás is elkerülendő. Az alábbi példában azt láthatjuk, hogy a fordító helyesen méri fel leendő olvasója ismereteit, és anélkül hagyja el a forrásnyelvi szövegben szereplő definíciót, hogy a magyar olvasónak veszteséget okozna:

3. 6. 2. *Germany and its Hungarian arrow Cross quasi-SS allies ...* (Phillips 153)

Németország és Magyarországi szövetségesei, a nyilaskeresztesek ... (M. Nagy 258)

A magyar olvasónak nem kell megmagyarázni, mi a nyilaskereszt, ezért a fordító jelentésvesztés nélkül hagyhatta el a definíciót.

Arra is találunk példát, amikor a magyar fordítás többet mond, többletet hordoz a forrásnyelvi szöveghez képest. Az alábbi példában stilusszint erősödés figyelhető meg:

3. 6. 3. *He arrived first on the scene to secure them.* (Phillips 217)

Ő ért először oda: stípi-stopi. (M. Nagy 360)

A játékos magyar kifejezés egyaránt tartalmazza a *lefoglalni valamit* és a *gyorsan odaérni* jelentéstartalmakat is, ráadásul nagyon érzékletes a jelenet leírása szempontjából.

3. 6. 4. *We can't just storm in and start buying up their country at fire-sale prices just because they are down and out, right?* (Phillips 119)

Nem ronthatunk be csak úgy, hogy elkezdjük felvásárolni az országukat bagóért, mint a megperzselt árukat az áruházi tűz után, csak mer' most le vannak gatyásodva, nem igaz? (M. Nagy 206)

A fordító explicitté teszi a kifejezésben foglalt tartalmat, kifejti, megmagyarázza annak jelentését. A következő példában a *slur* szó jelentése *hadar, szavakat összeros.* A fordító a magyarosítás révén még azt is tudja érzékelteni, hogy a szereplő ittassága miatt *hadar*:

3. 6. 5. *There is never an end to it. God help me. Charles was noticeably slurring. Is there an end to it, Johnny? I don't think there is.* (Phillips 207)

Zsoa nem l'sz vége, z'Isten szer'lmére. Vagy vége lesz Johnny? Ist'n az atyám, zsoa nem lesz. (M. Nagy 344)

A következő esetben az eltérő szociokulturális komponensek felismeréséből és áthidalásának szándékából született a *stroke* szó két különböző fordítása:

3. 6. 6. *I feel like I might catch a stroke just sitting here.* (Phillips 315)

Úgy érzem, szívszélhűdést kaphatok csak attól, hogy itt ülök, ebben az istenverte kórházban. (M. Nagy 517)

The stroke had raped and rampaged unnoticed (Phillips 316)

Az agyvérzés már vagy két napja észrevétlen dühöngött és tombolt (M. Nagy 518)

A második esetben a betegség orvosi kontextusban szerepel, míg az elsőben a kórházi állapotok érzékeltesére szolgál. Az elrettentő és sokkoló helyzetekben a magyar szóhasználatban gyakoribb, hogy szívproblémákat emlegetünk. A célnyelvi fordítás tehát maradéktalanul betölti funkcióját, a jelentésbővítés révén a helyes konnotációk épülnek be a szövegbe.

3. 7. A forrásnyelv hatása a célnyelvre

Néhány olyan eset is előfordul a fordításban, amikor a forrásnyelv hatása érezhető a célnyelvi produktumon. A fordító az angol szóhasználatot átülteti a magyar szövegbe, és nem keres magyar megfelelőt, illetve az angol helyesírás szabályait alkalmazza a magyar szavak esetében. Mindkét gyakorlat kerülendő, mert nem felel meg a magyar nyelv normáinak.

3. 7. 1. *Crappy M. C Escher House theme park ...* (Phillips 217)

Az avétos M. C. Escher House témaparkban ... (M. Nagy 361)

A *crappy* szó rossz, élvezhetetlen, elavult dolgot jelent; bármelyik szinonima jobb lett volna, mint az *avétos* melléknév. A magyar olvasó számára pedig a teljesen értelmetlen *témapark* helyett a *vidámpark* lett volna a megfelelő választás.

3. 7. 2. *With a slight tic* → *Ticelő* (Phillips 27) (M. Nagy 52)

Ebben a példában a helyesírást is magyarítani kellett volna *tikkelőre*.

Szintén helytelen a következő fordítás, mert nem felel meg a magyar helyesírás és szóképzés szabályainak:

3. 7. 3. *From its mouth echoes the anachronistic sound of an **Andean** band...*
(Phillips 6)

*Torkából egy **andes**i zenekar anakronisztikus hangjai hallatszanak...*
(M. Nagy 18)

Az *Andean* melléknév az Andok hegységet jelentő *Andes* főnévből származik, amelynek magyar melléknévi megfelelője az *Andok-béli*. Az angol tulajdonnévből magyar toldalékolással született *andes*i a forrásnyelv dominanciájának kerülendő példája.

3. 8. Szupraszegmentális elemek kifejezése

Vannak olyan írói kifejező eszközök az angol szövegben, amelyek a beszélő felindultságát, dühét hivatottak érzékeltetni. Ezt a szupraszegmentális többletet a fordítás nem tudta érzékeltetni.

3. 8. 1. *I hates it here, I hates this filthy li'l town.* (Phillips 359)

Utálok itt lenni, utálok ezt a koszos kis várost. (M. Nagy 590)

3. 9. Akcentus, tört angolság, tört magyarság kifejezése

A mű *Élet és Irodalomban* megjelent méltatásában olvashatjuk a következőket:

A magyar kiadásnak meg kellett küzdenie az angol változat nagyon bonyolultan kiegyensúlyozott nyelvi rendszerével: annak érzékeltetésével, hogy pontosan milyen súlya is van annak, ha a szereplők egyik vagy másik ponton történetesen magyarul szólnak meg vagy valamelyik magyar szereplő rontott, vagy ellenkezőleg, kifinomult angolsággal beszél. (Csuhai: 2005)

Ennek a feladatnak a fordító különböző – részben technikai – megoldások segítségével igyekszik megfelelni. Lábjegyzetben utal rá, hogy csillaggal jelöli azokat a szavakat, amelyek magyarul szerepelnek az eredeti angol szövegben és ez a kontextusból nem nyilvánvaló. Ezen kívül lábjegyzetben hívja fel a figyelmet azokra a bizarr nyelvi szituációkra, ahol a beszélő tört angolságát kell tört magyarságra fordítania, pl.:

3. 9. 1. *I have a picture but I find it very little.* (Phillips 32)

*Van egy képem de **találok nagyon kicsit.*** (M. Nagy 60)

Egy másik lábjegyzetet kívánó szituáció egy angol újságcikk elemzése egy angolórán. Az elhangzottak angolul, a szerzői kommentárok magyarul jelennek meg, és lábjegyzetben szerepel a diákok angol mondatainak fordítása. A fordítás igyekszik visszaadni a tanulók

által elkövetett hibákat, sőt még helyesírási hibákat is ejt a fordító az angol szövegben, holott ez szóbeli dialógusként hangzott el. A fordítás tehát kicsit nehézkesre sikeredett.

3. 9. 2. *Ferenc asked, „Is this a view that – I do not know the word. Do Americans believe this? What he is writing here”*
(Phillips 53)

-Is this a view that – kérdezte Ferenc – I do not know the word. Do Americans believe like this? What he is writing here?
(M. Nagy 97)

Összegzés, további kutatási irányok

A fordítás mibenlétéről, az eredeti és a fordítás közötti különbség mértékéről nagyon megoszlanak a vélemények. A két mű azonosságát hirdető és az ekvivalencia-elméleten alapuló nézeteknek éppúgy vannak követői, mint a két önálló mű meglétét hirdető, a fordítás lehetetlenségét állító álláspontoknak³ (saját fordítás). „A fordításon nem szabad számon kérnünk az eredeti szöveget, mert a fordítás nem az eredeti szöveg” (Albert 2003: 49). Szükség van-e akkor fordításkritikára? A fordításelméletek is nagyon sokfélék, természetes tehát, hogy a fordításkritikák is nagyon változatosak. Egyrészt abban térnek el, hogy mit választanak az elemzés kritériumának: a forrás-, ill. a célnyelvi szövegeket-e, vagy az általuk kiváltott hatást, esetleg a köztük levő viszonyt.

A műfordítások kritikája még nehezebb vállalkozásnak tűnik, hiszen a szubjektivitást szinte lehetetlen kiküszöbölni. Véleményem szerint akkor van létjogosultsága a fordításkritikának és a fordításelemzésnek, ha szempontjai relevánsak. Ezen szempontok közé sorolhatóak a következők: szövegszintű elemzés során a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg makroszintű egybevetése, szövegkoherencia, stiláris elemek vizsgálata, a befogadói-értelmezői folyamat anticipációja, melynek során a megértést gátló tényezők kiküszöbölése történik. Ezen a ponton nyer létjogosultságot a kulturális különbségek áthidalásának technikai mikéntje, amelyben a fordító kulcsszerepet játszik.

Az általam vizsgált műben, Arthur Phillips *Prága* című regényében a fordító, M. Nagy Miklós egyértelműen törekedett a célnyelvi kultúrában természetesnek ható és színvonalas megoldások alkalmazására. Nyilvánvaló, hogy birtokában van mindazoknak a fordítói kompetenciáknak, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveg által kínált kihívásoknak megfeleljen. Az elemzéssel arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy napjaink multikulturális és gyorsan változó világában a fordítással szembeni elvárások is változnak. Nemcsak a nyelvspecifikus, hanem a szocio-kulturális kontextus különbözősége által generált fordítási stratégiákat is újra kell gondolni.

Az irodalmi fordítások szerepe a kultúrák közötti közvetítésben még ingoványosabb területnek tűnik, hiszen már a definíciókkal is bajban vagyunk. Mi a kultúra? Mi számít fordításnak, és mi az, amit már adaptációként, újraírásként értelmezhetünk? Mennyiben múlik a fordító tevékenységén, hogy egy adott mű utat talál-e az olvasókhöz?

Mindazoknak, akik a fordítástudomány és a fordításkritika – mint multidiszciplináris kutatási területek – iránt érdeklődnek, bőven van továbbgondolni valójuk.

Jegyzetek

¹ A magyar műfordítás gazdag hagyományában mindkét elméletre találunk példát, itt csak Babits Mihály és Kosztolányi Dezső nevét említjük, mint legismertebbeket.

² A témáról bővebben ld. (Forgács 2005).

³ A fordításelemleti irányzatok elemzését ld. (Baker 1998).

Irodalom

Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Baker, M. (ed.) 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London-New York: Routledge.

Bart István– Rákos Sándor (szerk.) 1981. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat.

Csuhai István 2005. *Bambini di Budapest. Élet és Irodalom* 48. évf. 18. szám.

Forgács Erzsébet 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány*. 6. évf. 2. szám. 38-56.

Forgács Erzsébet 2005. Frazeológiai relevancia, fordítási stratégia és fordításkritika. In: Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor, Tóth Szergej (szerk.) *Mindent fordítunk és mindenki fordít*. Budapest: SZAK Kiadó.

Göncz Árpád 1991. *Gyaluforgács*. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó.

Dróth Júlia (szerk.) 2006. *Szalnyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem.

Józan Ildikó– Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) 2005. *„boldog Babel”*. Budapest: Gondolat.

Károly Krisztina–Fóris Ágota (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

Klaudy Kinga–Simigné Fenyő Sarolta 2000. *Angol – magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Klaudy Kinga 2006. A műveleti aszimmetria fogalma a fordításkutatásban. In: Klaudy Kinga–Dobos Csilla (szerk.) *A világ nyelvei és a nyelvek világa, a XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Miskolc: MANYE-Miskolci Egyetem.

Nida, E. A. - Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

Péter Mihály 2005. *Nyelv, stílus, költői beszéd*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Stúdium.

Simon, Sh. 2004. A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. In: N. Kovács Tímea (szerk.) *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó.

Szegedy-Maszák Mihály 2003. *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tellingner, D. 2005. Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. In: *Publicationes Miskolcensis Sectio Philosophica. Tomus X. Fasciculus.3*. Miskolc: Miskolci Egyetem, BTK.

Valló Zsuzsa 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*. 2. évf. 1. szám. 34-49.

Szépirodalmi források:

Phillips, A. 2003. *Prague*. New York: Random House.

Phillips, A. 2005. *Prága*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Fordította M. Nagy Miklós.